

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ А.С. МАКАРЕНКА

ISMA
ANNO 1994

**Sumy State Pedagogical
University named
after A. S. Makarenko**

**ISMA University
of Applied Sciences**

**THEORETICAL AND APPLIED ASPECTS
OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT
OF UKRAINIAN REGIONS**

Scientific monograph

Volume 2

**IZDEVNIECĪBA
BALTIJA
PUBLISHING**

2025

*Recommended for printing and distribution via Internet
by the Academic Council of Baltic Research Institute
of Transformation Economic Area Problems according
to the Minutes № 3 dated 26.03.2025*

REVIEWERS:

Djakons Romans – Dr.sc.ing., Professor, Academician, Chairman of the Board of ISMA University of Applied Sciences;

Kornus Anatolii Oleksandrovyeh – Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of General and Regional Geography, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko;

Babenko Olena Mykhailivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Human Biology, Chemistry and Methods of Teaching Chemistry, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko;

Kharchenko Yuliia Volodymyrivna – Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Human Biology, Chemistry and Methods of Teaching Chemistry, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko.

Theoretical and applied aspects of sustainable development of Ukrainian regions : scientific monograph. Volume 2. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2025. 502 p.

ISBN 978-9934-26-539-6

© Sumy State Pedagogical University named
after A. S. Makarenko, 2025
© ISMA University of Applied Sciences, 2025

CONTENTS

ECONOMIC MECHANISMS FOR ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT

CHAPTER 28

AN EFFECTIVE SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY OF AVIATION INDUSTRY ENTERPRISES AS A STRATEGIC BASIS FOR FORMING A MECHANISM FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE INDUSTRY

(Arefieva O. V., Vasiutkina N. V., Vatashchuk V. V.)	2
1. Monitoring of conditions, opportunities and threats in the macroeconomic environment of the sustainability of aviation industry enterprises	3
2. Modern trends in increasing the efficiency of the economic security system of an enterprise in the aviation industry	13

CHAPTER 29

FINANCIAL STABILITY OF TOURISM ENTERPRISES IN UKRAINE: CHALLENGES OF WARTIME AND GUIDELINES FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT (Danchevska I. R.) **26** |

1. Financial condition of tourism enterprises in Ukraine during the war	27
2. Sustainable development of tourism enterprises in the post-war period	40

CHAPTER 30

ECONOMIC ASPECTS OF ENVIRONMENTAL BRAND MANAGEMENT OF AN ENTERPRISE

(Deineha I. O., Pyrtko S. A., Pyrtko M. S.)	52
1. The concept of an ecological or «green» brand	53
2. The impact of environmental friendliness of goods on consumer choice.....	57
3. Development and implementation of an environmental branding strategy.....	60

CHAPTER 31

ACCOUNTING SUPPORT FOR WASTE MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF TRANSITIONING TO A CIRCULAR ECONOMY: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND PROSPECTS FOR UKRAINE (Zamula I. V., Maistrenko N. M., Travin V. V.) **68** |

1. Analysis of Recent Research and Publications	69
---	----

CHAPTER 47

**TOURISM AND LOCAL STUDIES IN THE CONTEXT
OF HEALTH-PRESERVING TECHNOLOGIES**

(Skryl I. A., Astapova I. V.)472

1. Contemporary challenges to health-preserving principles
of sustainable development in education473

2. Health-preserving aspect of tourism and local studies476

3. Youth tourism in Kharkiv region: new approaches
to health-preserving technologies in extracurricular activities479

4. Ecological expedition as an example of health-preserving
technologies.....484

ТУРИЗМ ТА КРАЄЗНАВСТВО У РОЗРІЗІ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Скриль Ірина, Астапова Яна

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-539-6-47>

ВСТУП

Одними з провідних теоретичних та прикладних аспектів сталого розвитку, особливо в умовах сьогодення, виступають здоров'язберігаючі технології. Безсумнівно, це на сучасному етапі є провідним фактором успішного навчання, всебічного розвитку, професійної діяльності та добробуту будь-якої людини. Зараз здоров'язберігаючі технології у нашій країні стали інструментом не лише для покращення якості життя, але й для подолання травм та викликів, пов'язаних із сучасною кризою внаслідок повномасштабного вторгнення. Тому, спираючись на основні засади сталого розвитку, актуальним є розвиток та удосконалення системи освіти та виховання, набуття життєво необхідних компетенцій, що дозволяють їй здійснювати гармонійний розвиток згідно з вимогами сьогодення.

Більшість українських науковців в сучасному дискурсі розглядають сталий розвиток як такий, що задовольняє потреби сьогодення без шкоди для здатності майбутніх поколінь задовольнити свої¹. Тобто, іншими словами, – це спосіб організації громади як гармонійного розвитку суспільства і природи, з метою збереження довкілля, відновлення природних ресурсів, покращення якості життя, утвердження економічної та соціальної справедливості; за якою можливе існування суспільства.

Сьогодні, як ніколи, в Україні проявився регіональний характер глобальних проблем сталого розвитку. Це пояснюється, насамперед, повномасштабним вторгненням сусідньої країни-агресора, загостренням ресурсно-екологічних і соціально-економічних проблем. Довкілля регіонів (особливо сходу та півдня), їх природні ресурси зазнають окрім негативного антропогенного впливу, ще й впливу воєнних дій. Ці наслідки практично неможливо передбачити.

¹ Сталый розвиток в охороні здоров'я: навч. посібник / Ю.В. Антонова-Рафі, І.Ю. Худецький, Н.О. Науменко, Г.В. Косякова. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2023. С. 8

Зараз в українському суспільстві особливого значення набули здоров'язберігаючі технології, через виклики, пов'язані з бойовими діями, економічними труднощами, пандемією COVID-19 та загальним погіршенням доступу до соціальних і медичних послуг.

Серед 17 цілей сталого розвитку, що були схвалені 2015 року ООН, у темі розгляду даного питання, провідними є міцне здоров'я і благополуччя та забезпечення якісної освіти і заохочення можливості навчання впродовж усього життя².

Саме на сході та півдні України сьогодні спостерігається прогрес уповільнення розвитку освітніх компетентностей у процесі тривалого дистанційного навчання, що не може у повній мірі цілісно реалізовуватися на практиці.

В умовах високого рівня збройного насильства і нестабільності, що мають руйнівний вплив на розвиток України, на жаль, сьогодні не можна сподіватися на сталий розвиток. Проте така ситуація має бути вирішена, бо сталий розвиток є інтегрованою концепцією, що стосується всіх сфер життєдіяльності суспільства, з урахуванням нових вимірів, оскільки світ стає все більш взаємопов'язаним і сьогодні це найяскравіше можемо бачити на теренах нашої держави.

1. Сучасні виклики до здоров'язберігаючих засад сталого розвитку в освіті

У період повномасштабного вторгнення здоров'язберігаючі засади сталого розвитку стають надзвичайно важливими для збереження життя, здоров'я та добробуту населення України. Основні особливості та напрями впровадження таких технологій в умовах сьогодення представлені у табл. 1 і об'єднують:

- освіту з безпеки здоров'я, що включає навчання здобувачів усіх рівнів освіти правилам поведінки в умовах бойових дій, евакуації, роботи з вибухонебезпечними предметами і програми із захисту від інфекційних хвороб, включаючи вакцинацію;
- інтеграцію фізичної активності в освітній процес, що передбачає впровадження активних перерв у закладах освіти, адаптованих до психологічного та фізичного стану здобувачів освіти; використання сучасних методик фізичного виховання, що базуються на інтерактивних підходах (наприклад, ігрові вправи та тренажери); розвиток дистанційних занять з фізичної культури для дітей у регіонах, де неможливе очне навчання;

² Цілі сталого розвитку в аспекті зміцнення національного та міжнародного правопорядку: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя-Львів-Одеса-Ужгород-Харків-Чернівці, 27 жовтня 2023 року). Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2023. С. 6

- психологічну реабілітацію та підтримку за участі спеціальних технологій психологічної підтримки, як: створення онлайн платформ для психологічної допомоги (наприклад, гарячі лінії чи мобільні додатки для саморефлексії); роботу з травмою війни (програми для ветеранів, внутрішньо переміщених осіб і постраждалих, які, у свою чергу, забезпечують підтримку психотерапевтів та соціальних працівників; освіту з психічного здоров'я (проведення тренінгів та семінарів щодо управління стресом для вчителів, медиків та громадян);

- пропаганду здорового способу життя, що містять кампанії з популяризації здорового харчування, наприклад, через соціальні мережі та освітні програми; створення програм для боротьби з шкідливими звичками (паління, алкоголь), особливо серед молоді; підтримки ініціатив громадських організацій з популяризації активного способу життя;

- медичну допомогу в умовах воєнного стану, а саме: розробку протоколів домедичної допомоги для цивільних та військових; розвиток знань і навичок населення надавати домедичну допомогу, включаючи основи тактичної медицини; забезпечення доступу до сучасного обладнання, такого як портативні дефібрилятори та інші засоби екстреної допомоги;

- телемедицину та цифровізацію охорони здоров'я, що дозволяє отримувати консультації лікарів онлайн, що особливо важливо в умовах дефіциту медичних кадрів у прифронтових та сільських регіонах; використання електронних медичних карток для підвищення ефективності обміну даними між лікарнями; моніторинг стану здоров'я за допомогою мобільних додатків (наприклад, для контролю хронічних захворювань);

- екологічну складову з популяризації ідей екологічного способу життя як частини збереження здоров'я (зменшення впливу забруднень на організм) та провадження екологічних ініціатив у громадах для зменшення рівня сміття та покращення якості води й повітря.

Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті наголошує, що «...державна політика у галузі освіти спрямована на забезпечення здоров'я людини в усіх її складових: духовній, соціальній, психічній, фізичній. Пріоритетним завданням системи освіти є навчання людини відповідальному ставленню до власного здоров'я і здоров'я оточуючих як до найвищих індивідуальних і суспільних цінностей»³.

³ Якимчук О.І. Досягнення та суперечності реалізації «Національної доктрини розвитку освіти у XXI столітті» // Вища освіта України. 2019. № 1. С. 62.

Здоров'язберігаючі засади сталого розвитку

Напрями	Особливості	Основні напрями	Приклади реалізації
Освіта з безпеки здоров'я	Підготовка до дій у надзвичайних ситуаціях	Курси та тренінги, поширення інформаційних матеріалів	Тренінги з використання індивідуальної аптечки, навчальні відео з правил евакуації, брошури з інструкціями щодо поведінки під час загроз
Інтеграція фізичної активності в освітній процес	Використання сучасних методик фізичного виховання	Активні перерви, гурткова робота	Ранкові зарядки, ігрові вправи, тренажери, спортивні турніри
Психологічна реабілітація та підтримка	Надання допомоги особам, які пережили стресові події	Індивідуальні консультації, групова терапія, тренінги	Психологічні консультації, програми реабілітації, навчання для роботи в кризових ситуаціях
Популяризація здорового способу життя	Формування позитивного ставлення до здорових звичок	Кампанії у ЗМІ, організація лекцій та фестивалів	Соціальні ролики про шкоду куріння, «Дні здоров'я», брошури із порадами щодо харчування
Медична допомога в умовах воєнного стану	Організація медичних пунктів у кризових районах	Навчання волонтерів, мобільні бригади лікарів	Курси першої допомоги, мобільні шпиталі в зоні бойових дій, забезпечення аптечками аптечками цивільного населення
Телемедицина та цифровізація охорони здоров'я	Забезпечення доступу до медичних послуг через інтернет	Створення медичних платформ, впровадження E-health	Платформи для запису до лікарів онлайн, телемедичні консультації. Моніторинг стану здоров'я за допомогою мобільних додатків
Екологічна складова сталого розвитку	Дослідження впливу екології на здоров'я, екоініціативи	Зниження шкідливих викидів виробництва, екоосвіта	Програми переробки відходів у громадах, висадка дерев для поліпшення якості повітря, лекції з екологічної свідомості

Здоров'язберігаючі технології в освіті з безпеки здоров'я та безпеки життєдіяльності, як її основної складової, є важливим напрямом, що сприяє збереженню, зміцненню та розвитку фізичного, психічного та соціального здоров'я здобувачів освіти. Ці технології орієнтовані на формування здорового способу життєдіяльності, навичок безпечної поведінки та профілактики ризиків.

Основні компоненти здоров'язберігаючих технологій пов'язують, насамперед, з інформаційно-просвітницькою діяльністю (проведення уроків, лекцій і тренінгів, присвячених основам безпеки життєдіяльності); використанням мультимедійних засобів, відеоматеріалів і презентацій для підвищення зацікавленості; формуванням здорового способу життя, що включає пропаганду здорового харчування, фізичної активності та гігієни; виховання культури відпочинку та управління стресом⁴. Як приклад, це можуть бути практичні заняття з відпрацювання навичок надання першої медичної допомоги, симуляції надзвичайних ситуацій для розвитку практичних умінь, психолого-педагогічної підтримки, роботи з психологами щодо розвитку емоційної стійкості, навчання методам боротьби з тривогою та панікою у критичних ситуаціях.

Щодо екологічної освіти, то основними інтеграційними напрямками в сучасному освітньому середовищі є навчання відповідального ставлення до навколишнього середовища та розгляд тем з екології у контексті безпеки життєдіяльності⁵. Ефективними для вивчення правил безпеки є використання інтерактивних технологій, наприклад, мобільних додатків і онлайн-платформ, впровадження STEM-освіти для дослідження питань безпеки. Це можуть бути Дні здоров'я та заняття з безпеки, організація навчань з евакуації у разі пожежі чи інших небезпек у закладі освіти, співпраця з місцевими службами (МНС, поліція, медики) для інтерактивних занять.

Передбачуваними результатами застосування таких технологій буде зменшення рівня травматизму серед дітей, формування усвідомленого ставлення до особистої безпеки, розвиток культури здоров'я і відповідальності за своє життя.

2. Здоров'язберігаючий аспект туризму та краєзнавства

Туризм та краєзнавство є важливими складовими культурного та соціального розвитку суспільства. Вони сприяють зміцненню здоров'я, популяризації фізичної активності та ознайомленню з природ-

⁴ Здоров'язбережувальні технології закладу освіти в умовах сучасних освітніх змін: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Тернопіль, 06-07 червня, 2019) / ред.кол.: В.Черняк (відп.ред.) та ін. Тернопіль: Вид. центр ТОКІПШО, 2019. С. 47.

⁵ Ободовський П.А., Іваніхіна О.О. Здоровий спосіб життя – важлива умова виживання дітей в умовах воєнного стану. Харків, 2024. С. 12.

ними й історичними пам'ятками. У сучасному суспільстві першочергового значення набувають здоров'язберігаючі технології, що використовуються в туристсько-краєзнавчій діяльності для покращення фізичного та психоемоційного стану учасників таких заходів. Ці технології передбачають впровадження інноваційних методів і підходів для збереження та поліпшення здоров'я людей під час їхнього перебування у природному середовищі або під час дослідження культурних та історичних об'єктів⁶.

Одним із основних компонентів здоров'язберігаючих технологій у туристсько-краєзнавчій роботі є інтеграція фізичної активності в програму туристичних подорожей⁷. Відомо, що активний спосіб життя сприяє зміцненню серцево-судинної системи, покращенню обміну речовин, зменшенню стресу та поліпшенню психоемоційного стану. Серед напрямів, де фізична активність є важливою складовою виділяють:

- Пішохідний, велосипедний, гірський, водний та спелео туризм включає організацію походів з наплічниками чи на велосипедах, байдарках, катамаранах, прогулянок до природних заповідників і національних парків, печер, що дозволяє не лише ознайомитися з природною красою, а й стимулює фізичну активність учасників.

- Спортивно-туристські заходи – це різноманітні туристські змагання, марафони, спортивні ігри, які сприяють розвитку фізичних якостей і залучають до здорового способу життя.

Використання екологічних технологій у туристичній діяльності є ще одним важливим аспектом здоров'язберігаючих технологій. Вони сприяють збереженню природи, покращенню якості навколишнього середовища та зменшенню негативного впливу на природні ресурси⁸. Одним із напрямів є освітні екологічні програми, важливою складовою де є навчання туристів принципам екологічного туризму, зокрема правильному поводженню з природними ресурсами, збереженню флори і фауни, а також очищенню території від сміття. Популяризація відпочинку в еко-готелях, полягає зі знайомством з використанням енергозберігаючих технологій, екологічно чистих матеріалів та практик безвідходного виробництва.

⁶ Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. / Збірник наукових праць. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С.

⁷ Немець Л., Телебенева Є., Скриль І., Погребський Т.. Особливості краєзнавчо-туристичної діяльності учнівської та студентської молоді в Харківській області. // Часопис соціально-економічної географії. Випуск 30. С. 45.

⁸ Сафранов Т.А., Чугай А.В., Ільїна В.Г. Проблеми екологічної освіти України: навчальний посібник. Одеса: ОДЕКУ, 2023. С. 51

Краєзнавчі подорожі мають вагомий вплив на психологічний стан учасників. Занурення в атмосферу історичних пам'яток, культурних традицій і природних ландшафтів сприяє зняттю стресу та розвитку емоційної рівноваги. Психологічні переваги краєзнавчого туризму включають⁹:

- покращення психоемоційного стану; туристи у краєзнавчих подорожах, часто відчують підвищення настрою, позитивні емоції та задоволення від процесу пізнання нового;
- соціалізація та групова підтримка полягає в тому, що краєзнавчі тури зазвичай організуються в групах, що сприяє зміцненню соціальних зв'язків, розвитку командної роботи та взаємодії між учасниками;
- релаксація та відновлення на природі або подорожі до історичних місць дозволяють відпочити від міського шуму, зняти напругу та стрес, що є важливим для психологічного здоров'я.

Сучасні інноваційні технології дозволяють контролювати стан здоров'я учасників туристських подорожей та, за необхідності, коригувати маршрути та активності¹⁰. Це включає:

- мобільні додатки для моніторингу фізичного стану (додатки для відстеження фізичних активностей, пульсу, рівня стресу, відстані та калорій дозволяють туристам стежити за своїм здоров'ям під час подорожей);
- дистанційна медична допомога (використання телемедицини дозволяє надавати консультації лікарів під час подорожей у віддалених місцях);
- інтелектуальні носії (вмонтовані в одяг або аксесуари пристрої для моніторингу здоров'я можуть попередити туриста про надмірну втомленість або потенційні загрози для здоров'я).

Отже, здоров'язберігаючі технології в туристсько-краєзнавчій роботі є необхідним елементом сучасного туризму, оскільки вони сприяють зміцненню фізичного та психоемоційного здоров'я учасників подорожей. Вони інтегрують екологічні, фізичні та психологічні аспекти, роблячи туристичний процес не лише захоплюючим, але й корисним для здоров'я. Врахування цих технологій дозволяє забезпечити високий рівень безпеки та комфорту туристів і вносить вклад у сталий розвиток туризму.

⁹ Белкова Т.О. Здоров'язберігаючі технології в контексті освітнього середовища. URL: <https://journals.medacad.rivne.ua/index.php/health-education/article/view/93/86>.

¹⁰ Технології здоров'язбереження: теорія і практика. Колективна монографія / за загальною редакцією проф. Л.М. Рибалко. Полтава, 2022. С. 17.

3. Дитячо-юнацький туризм Харківщини: нові підходи здоров'язберігаючих технологій у позашкільлі

Виклики сьогодення у нашій країні підвищують інтерес до вивчення рідного краю в усіх сферах суспільного життя. Основні положення Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України¹¹, що затверджено наказом МОН від 06.06.2022 № 527, зі змінами від 23.06.2022 № 586 та інші нормативно-правові акти регламентують порядок організації туристсько-краєзнавчої роботи. Насамперед, це стосується розробки та оновлення освітніх програм і навчальних планів закладів освіти з тем краєзнавства та туризму. Саме заклади позашкільної освіти у кожній області України виступають організаційними центрами туристсько-краєзнавчої роботи з учнівською молоддю. Вони працюють над розробкою туристських маршрутів територією України, заходів з популяризації серед молоді вивчення природних особливостей та історії рідного краю.

Але, сьогодні актуальними проблемами виступають питання збереження мережі закладів загальної середньої та позашкільної освіти в умовах реформи децентралізації та повномасштабного вторгнення сусідньої країни-агресора. На жаль, головними причинами припинення функціонування десятків закладів позашкільної освіти є, насамперед, скорочення видатків із місцевих бюджетів та окупація ворогом значної території України. Це, у свою чергу, унеможливує реалізацію прав дітей на змістовне дозвілля та розвиток здібностей і обдарувань, бо саме заклади позашкільної освіти завжди були і є зараз тим виховним середовищем, де формується особистість дитини та виробляються її соціальні якості.

У Державній Стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 року № 695 чільне місце посідають питання розвитку дитячо-юнацького спортивного туризму. Напрямок «Формування спроможного та всебічно розвинутого молодого покоління», вищезгаданого документа, передбачає створення умов для інтелектуального самовдосконалення, самореалізації, творчого і особистісного розвитку молоді; сприяння професійній орієнтації, розвиток компетентностей; сприяння популяризації здорового способу життя молоді, організації її змістовного дозвілля, бережливого ставлення до навколишнього природного середовища¹². Саме туристсько-краєзнавчий напрямок позашкільля поєднує

¹¹ Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. URL: <http://www.kharkivosvita.net.ua/document/7612>

¹² Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки. Постанова Кабінету Міністрів України від 05.09.2020 № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>.

активний відпочинок на природі, дозовані фізичні навантаження та пізнавальні екскурсії та має значний потенціал у сфері збереження і зміцнення здоров'я, формування здорового способу життя.

Стосовно Харківської області, то до карантинних обмежень та повномасштабного вторгнення, краєзнавство та дитячо-юнацький туризм мали стабільний розвиток.

Комунальний заклад «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради є серед найбільших центрів організаційно-методичної, масової туристсько-краєзнавчої роботи з учнівською молоддю в Україні. Провідними напрямками роботи закладу є розвиток видів спортивного туризму, форм краєзнавчої роботи, екскурсійна діяльність, оздоровлення дітей, робота з обдарованими дітьми, профорієнтаційна діяльність.

До мережі спеціалізованих туристсько-краєзнавчих закладів на Харківщині, окрім КЗ «Харківська ОблСЮТур», належать Чугуївський центр туризму і краєзнавства Чугуївської міської ради та Центр туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді Валківської міської ради. Також, гуртки дитячо-юнацького туризму і краєзнавства працюють у системі комплексних закладів позашкільної освіти – центрів, будинків і палаців дитячої та юнацької творчості.

За даними КЗ «Харківська обласна станція юних туристів», у 2023 році в області працювало 389 гуртків, серед яких: 75 – туристсько-спортивного, 233 – туристсько-краєзнавчого, 60 – військово-патріотичного профілів (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл гуртків КЗ «Харківська обласна станція юних туристів» за профілями

Роки	Профілі гуртків				
	Туристсько-спортивні	Туристсько-краєзнавчі	Військово-патріотичні	Інші	Разом
2019	170	320	149	-	683
2021	112	194	95	19	431
2022	69	144	121	2	349
2023	75	233	60	1	389

Аналіз даних свідчить про те, що починаючи з 2019 року, загальна кількість гуртків знижувалася. У 2019 році, до пандемії COVID-19, у Харківській області працювали 683 гуртки, з яких: 320 – туристсько-краєзнавчого, 175 – туристсько-спортивного, 149 – військово-патріотичного профілю. Тобто, спочатку пандемія COVID-19 вплинула

на загальну кількість гуртків, і станом на початок 2022 року, їх загальна кількість знизилася на 27%.

У період повномасштабного вторгнення така негативна тенденція продовжилася. Так, у 2022 році загальна кількість гуртків знизилася ще на 20%, тобто, у порівнянні з 2019 роком – це майже 50%. Скорочення відбулося за всіма профілями гуртків. Ці негативні тенденції пояснюються багатьма чинниками, серед яких основними є: неможливість повноцінних спортивних, фізкультурних тренувань під час пандемії; військова агресія російської федерації та безпекова ситуація в Харківській області вплинула на кількість дітей в регіоні, багато з них виїхали в інші області України або закордон; частина області продовжує бути окупованою, або знаходиться дуже близько до лінії фронту, що унеможливорює освітній процес в очному форматі; переведення освітнього процесу в онлайн режим ускладнює тренувальний та оздоровчий процес; значна кількість керівників гуртків служать у ЗСУ.

Крім того, в усі досліджувані роки спостерігається диспропорція у розподілі гуртків туристсько-спортивного (35%) і краєзнавчого (65%) профілів. Це пояснюється, насамперед, відсутністю спеціального спорядження для занять гуртків юних туристів (наметів, спальних мішків, рюкзаків, карабінів, мотузок тощо), придбання яких передбачено наказом МОН України від 08.01.2002 року № 5 «Про затвердження Типових переліків навчально-наочних посібників і технічних засобів навчання для художньо-естетичних, еколого-натуралістичних, туристсько-краєзнавчих і науково-технічних навчальних закладів системи Міністерства освіти і науки України», а також тим, що туристсько-спортивні гуртки змінюють профіль на військово-патріотичний¹³. Розподіл гуртків туристсько-спортивного напрямку за профілем у 2015, 2019, 2021-2023 роках наведено у таблиці 3.

Аналіз даних табл. 3 свідчить про те, що у 2023 році в закладах освіти Харківської області працювали 75 гуртків туристсько-спортивного профілю (2015 році – 225 гуртків, 2019 – 210), в яких навчалось 1254 учнів (у 2015 році – 4358, у 2019 – 3783 учні). Найбільшою популярністю серед школярів області користуються гуртки пішогохідного туризму – 22, юні туристи-краєзнавці – 20, велотуристи – 12. Найменше гуртків водних туристів – 1. Таким чином, у порівнянні з 2019 роком у 2022 році відбулося суттєве зменшення гуртків пішогохідного туризму (у 2,32 рази), спортивного орієнтування (у 3,7 разів), спортивного

¹³ Скриль І.А. Сучасний стан дитячо-юнацького спортивного туризму в Харківській області. / Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України: матеріали VII міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю утворення Льотної академії, 1-2 квітня 2021 р. Збірник наукових праць. Кропивницький: ЛА НАУ, 2021. С. 211.

туризму (у 3 рази), юні туристи краєзнавці (у 3 рази), зовсім не працювали гуртки лижного, водного, гірського туризму.

Таблиця 3

Розподіл гуртків туристсько-спортивного напрямку за профілем у 2015, 2019, 2021-2023 роках

Назви гуртків	2015 рік		2019 рік		2021 рік		2022 рік		2023 рік	
	гуртків	вихованців	гуртків	вихованців	гуртків	вихованців	гуртків	вихованців	гуртків	вихованців
Пішохідний туризм	75	1432	58	1072	55	980	33	576	22	365
Лижний туризм	4	73	4	70	-	-	-	-	-	-
Водний туризм	10	209	6	115	5	71	-	-	1	15
Гірський туризм	-	-	1	17			-	-	-	-
Велотуризм	23	452	25	517	16	308	12	236	12	189
Спортивний туризм	24	444	13	194	6	155	8	133	8	134
Спортивне орієнтування	22	429	21	306	13	232	6	105	6	116
Школа безпеки (Юні рятувальники)	10	216	43	866	5	119	2	40	6	101
Спелеотуризм	-	-	-	-	1	15	1	15	-	-
Скелелазіння	-	-	4	72	8	130	4	62	6	90
Фізкультурно-спортивний	-	-	-	-	-	-	1	23	7	122
Юні туристи-краєзнавці	51	989	39	624	9	197	13	221	20	345
Інші	6	114	-	-	3	54	2	30	7	122
Усього	225	4358	210	3783	112	2064	69	1220	75	1254

У 2023 році є позитивні тенденції у роботі гуртків туристсько-спортивного профілю – у порівнянні з 2022 роком збільшилася кількість

гуртків за напрямками: школа безпеки, фізкультурно-спортивний, юні туристи-краєзнавці. Стабільно працюють гуртки велотуризму, спортивного туризму, спортивного орієнтування.

Таким чином, у порівнянні з 2019 роком, у 2023 – кількість гуртків суттєво зменшення: пішохідного туризму – на 59%, гірського та лижного туризму – на 100%. Не працювали в окремі роки гуртки юних топографів, скелелазіння, водного туризму. У той же час збільшилася кількість гуртків спортивного орієнтування, юних рятувальників, юних туристів-краєзнавців, стабільно працюють гуртки велотуризму¹⁴.

Досвід Харківської обласної станції юних туристів свідчить, що спортивний туризм серед учнівської молоді розвивається там, де є педагогічні кадри, що володіють методикою проведення туристських походів, які самі захоплюються певним видом спортивного туризму і можуть зацікавити здобувачів освіти. Крім того, у таких районах є підтримка державних органів влади, допомога щодо матеріально-технічного забезпечення гуртків туристсько-спортивного профілю. Важливою складовою розвитку спортивного туризму в районах області є також тісна співпраця з закладами позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого профілю, які є у Харківській області.

У розвитку дитячо-юнацького спортивного туризму проявляються негативні явища, що сьогодні, насамперед, пов'язані з відсутністю фахових організаторів спортивного туризму; недосконалою законодавчою підтримкою спортивно-туристської діяльності та відсутністю окремих нормативно-правових документів, що регламентують функціонування дитячого та молодіжного туризму; недостатнім матеріально-технічним забезпеченням гуртків туристсько-спортивного профілю.

Незважаючи на це, значення здоров'язберігаючих технологій за ступенем впливу на формування компетентності здорового способу життя є найбільш вагомими серед усіх сучасних освітніх технологій¹⁵ туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільля. Для ефективного впровадження здоров'язберігаючих технологій у туристсько-краєзнавчі програми закладів позашкільної освіти, після перемоги над окупантами, першочерговим завданням стане відновлення інфраструктури (безпечні маршрути для туристичних походів, екологічно чисті місця для відпочинку та розташування навчальних центрів для проведення екологічних і краєзнавчих занять).

¹⁴ Скриль І., Добровольська Н., Кандиба Ю. Форми туристсько-краєзнавчої роботи у Харківській області під час воєнного стану // Часопис соціально-економічної географії. 2024. Вип.36. С. 97.

¹⁵ Гуменюк С.В. Здоров'язберігаючі технології в системі освіти. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/545/1.pdf>

4. Екологічна експедиція як приклад здоров'язберігаючих технологій

Чималі рекреаційні та пізнавальні можливості, що мають сформувати суспільну свідомість щодо охорони та раціонального використання природних багатств, донести значущість питань захисту довкілля має екологічний туризм¹⁶. Дослідження тематики екотуризму припадають на 80-ті роки ХХ століття, саме цей час вважають початком формування концепції збереження довкілля.

Педагоги КЗ «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради використовують різноманітні форми екологічної туристсько-краєзнавчої роботи: екскурсії, профільні табори, подорожі та експедиції.

До карантинних обмежень та повномасштабного вторгнення КЗ «Харківська обласна станція юних туристів» постійно проводила екскурсії (як пішохідні, так і тематичні автобусні) до об'єктів природно-заповідного фонду – національних природних парків Харківщини («Гомільшанські ліси», «Дворічанський», «Слобожанський»).

Наступною формою екологічного туризму, який користується популярністю серед педагогів та учнівської молоді Харківщини, є польовий екологічний табір. Він проводився щорічно та носив освітній характер. Кількість учасників заходу – 40-60 осіб, програма досить велика та різноманітна, тривалістю 10-12 діб. Учні ділилися на групи відповідно до віку або підготовки та займаються за окремими програмами. Наводимо як приклад тематику екологічної програми для однієї групи.

День 1. Заїзд. Перед початком розміщення табору проводилася толока з метою прибирання території, виконувалися різноманітні господарчі роботи, пов'язані з розміщенням табору.

День 2. «Станція метеорологічна». Учні вивчали роботу метеомайданчику, а саме: визначення тиску за допомогою барометра, вологості – за допомогою психрометра Айсмана, сили (швидкості) вітру – анеометра або по таблиці Бофорта, температури – термометра, напрямку вітру – флюгера, визначення хмарності за визначником. Учні вчилися правильно проводити фіксацію даних, отримували навички прогнозування погоди.

День 3. Станція «Грунт». Заздалегідь облаштувалися кілька ґрунтових розрізів, що дозволяло учням проводити порівняння різних типів ґрунтів. На території Харківської області зустрічаються близько 150 типів ґрунтів, тому на незначній ділянці є можливість визначити кілька його типів: борова тераса (підзолисті), діброва (сірі лісові),

¹⁶ Теорія і практика екологічної освіти: навч. посіб. / уклад. ММ. Дяченко-Богун, В.В. Оніпко, В.І. Іщенко. Полтава, 2019. С. 28.

заплава (лучні). Учасники вчилися визначати: генетичні горизонти, вологість, механічний склад, колір, структуру ґрунту, включення та новоутворення.

День 4. Станція «Гідрологія». Вивчалися гідрохімічні і гідрологічні особливості водойм: проводився відбір проби для визначення органолептичних особливостей (температури, кольору, смаку, прозорості, мутності, розчинного кисню, органіки тощо) та гідрологічні дослідження (визначення ширини та глибини річки, швидкості течії та витрат води, складання карти ізобат).

День 5. Станція «Луки». У цей день учні вивчали правила складання гербарію, працювали з визначниками.

День 6. Станція «Ліс». На екскурсії до діброви або бору діти вчилися визначати формулу деревостою, ярусність, зімкнутість крон.

День 7. Станція «Тварини». Учні знайомилися з видами тварин, які зустрічаються на даній території, працювали з визначниками, проводили спостереження за птахами та комахами.

День 8. Станція «Природно-заповідний фонд». Лекційний курс: визначення термінів «заповідник», «національні парки», «природні ландшафтний паркі», «заказники» тощо. В програмі також була екскурсія до найближчого об'єкту природно-заповідного фонду.

День 9. Станція «Орієнтування». До програми цього дня входили завдання з орієнтування на місцевості, визначення азимуту, масштабів, робота з компасом, картою, вивчення умовних знаків, правил зі спортивного орієнтування.

День 10. Станція «Техніка пішохідного туризму» – відпрацьовування навичок техніки пересування, подолання перешкод, правил надання долікарняної допомоги, облаштування туристичного побуту.

День 11. Змагання з краєзнавства, орієнтування та туризму. Учасники табору проходили туристсько-краєзнавчий маршрут, де розташовані краєзнавчі станції, які треба дуло за допомогою орієнтування знайти та виконати завдання. Як окремий вид, проводилися змагання з техніки пішохідного туризму.

День 12. Згортання табору, прибирання території та від'їзд.

Важливою була й інша форма екологічного туризму – це експедиція з метою проведення наукових досліджень, найскладніша форма туристсько-краєзнавчої діяльності, що пов'язана з організацією та проведенням певних наукових досліджень¹⁷. Метою учнівських крає-

¹⁷ Скриль І.А., Кривоустов С.М. Екологічний туризм в роботі з учнівською молоддю. Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції «Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України» (11-12 травня 2023 р., Кропивницький) // Збірник наукових праць. / За заг. ред. д.г.н. О.В. Колотухи. Дніпро: Середняк Т.К., 2023. С. 347.

звичайних експедицій є, насамперед, формування у здобувачів освіти навичок найпростіших наукових досліджень та залучення їх до суспільно корисної праці.

Маршрутний або похідний метод одержання інформації пов'язаний саме з експедиційними дослідженнями, що передбачають короткочасне перебування на одному місці.

Найбільш простим способом пересування в експедиції є пішохідний туризм, але необхідність в додатковому експедиційному спорядженні впливає на зручність проведення велосипедного походу або водного походу. Тривалість експедиції коливається від 3 до 30 днів. Чисельність групи від 8 (6 учнів та 2 керівника) до 15 учасників.

Експедиції проводилися у три етапи.

1. Підготовчий етап. У будь-якій експедиції, де передбачаються наукові дослідження, потрібна розробка програми, відповідно до якої буде проводитися робота. Програма дослідження розкриває зміст теми, конкретизує завдання, обсяг, виділяє основні питання, намічає маршрути, час і об'єкти дослідження, а також методику виконання роботи. Робота над програмою передбачає серйозне вивчення літератури з даної теми. Також готується туристичне спорядження, необхідне для проведення туристичної частини експедиції і обов'язково необхідно зареєструватися в МКК.

2. Етап безпосереднього проведення експедиції. При широкому охопленні території можна скласти уявлення про загальні закономірності поширення організмів, а також зібрати матеріал і відомості про склад і поширення видів, які вивчаються. В експедиційній роботі багато часу витрачається на переходи й часто буває недостатньо часу для повної обробки матеріалу. Тому всі спостереження й факти необхідно фіксувати точно й вчасно. Дуже зручно для запису даних польових досліджень використовувати спеціально заготовлені картки або бланки. Це конкретизує й спрощує роботу, але у зв'язку з одержанням числових значень, необхідно уточнювати або коментувати різні явища в щоденнику. У щоденник, у хронологічному порядку, крім записів і цифрових даних, заносяться замальовки, плани, топографічні зйомки. Також застосовується фотозйомка.

3. Етап камеральний. У результаті польових досліджень збирається значний матеріал, який необхідно систематизувати й технічно оформити. Камеральній обробці підлягає: точне визначення зібраного матеріалу, упорядкування польових записів і заміток, складання різноманітних графіків, схем і тощо.

До 2020 року педагоги КЗ «Харківська обласна станція юних туристів» провели ряд автобусних еколого-краєзнавчих експедицій

«Заповідними місцями України», під час яких ознайомилися з визначними пам'ятками природи, історії, культури цих регіонів України.

Досвід роботи КЗ «Харківська обласна станція юних туристів» свідчить, що заклад позашкільної освіти на сучасному етапі функціонування все частіше запроваджує технологічний процес, де провідними є якісні характеристики (орієнтованість на кінцевий результат і проектування майбутнього навчального процесу). Екологічні екскурсії та експедиції, окрім освітньої мети, зміцнюють здоров'я підростаючого покоління, виховують такі якості, як ініціативність, мужність, наполегливість, під час походів виховується почуття колективізму, розширюється кругозір учасників, краще розкриваються індивідуальні здібності кожного.

ВИСНОВКИ

1. Здоров'язберігаючі технології є інструментом не лише для покращення якості життя, а й першочерговими для подолання травм та викликів, пов'язаних із сучасною кризою внаслідок повномасштабного вторгнення.

2. Серед здоров'язберігаючих засад сталого розвитку пріоритетну роль відіграють напрями освіти з безпеки здоров'я, інтеграції фізичної активності в освітній процес, психологічної реабілітації та підтримки, пропаганда здорового способу життя, медична допомога в умовах воєнного стану, телемедицина, цифровізація охорони здоров'я та екологічна складова.

3. Туризм та краєзнавство сприяють зміцненню здоров'я, популяризації фізичної активності та ознайомленню з природними й історичними пам'ятками. Саме для збереження та покращення здоров'я дітей, під час їхнього перебування у природному середовищі або під час дослідження природних, культурних та історичних об'єктів, ефективними є інноваційні методи і підходи здоров'язберігаючих технологій.

4. Туристсько-краєзнавчий напрям позашкільля є однією з найбільш ефективних форм роботи з дітьми, що спрямована на формування здорового способу життя. Поєднання активного відпочинку на природі, фізичних навантажень та пізнавальних екскурсій має великий потенціал у збереженні і зміцненні здоров'я.

5. Центром організаційно-методичної, масової туристсько-краєзнавчої роботи з учнівською молоддю на Харківщині є Комунальний заклад «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради. Окрім гуртків спортивно-туристського спрямування, педагоги КЗ «Харківська обласна станція юних туристів» використовують різноманітні форми екологічної туристсько-краєзнавчої роботи: екскурсії, профільні табори, подорожі та експедиції.

АНОТАЦІЯ

В умовах сучасної кризи, пов'язаної з економічними труднощами та загальним погіршенням доступу до медичних і соціальних послуг, подолання травм та викликів після пандемії COVID-19, повномасштабного вторгнення здоров'язберігаючі технології виступають потужним інструментом для покращення якості життя. У позашкільні саме туризм та краєзнавство сприяють зміцненню здоров'я, популяризації фізичної активності. Здоров'язберігаючі технології в туристсько-краєзнавчій діяльності передбачають впровадження інноваційних методів і підходів для збереження та поліпшення здоров'я особистостей під час їхнього перебування у природному середовищі або під час дослідження природних, культурних та історичних об'єктів.

Література

1. Сталий розвиток в охороні здоров'я: навч. посібник / Ю.В. Антонова-Рафі, І.Ю. Худецький, Н.О. Науменко, Г.В. Косякова. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2023. С. 8.
2. Цілі сталого розвитку в аспекті зміцнення національного та міжнародного правопорядку: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя-Львів-Одеса-Ужгород-Харків-Чернівці, 27 жовтня 2023 року). Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2023. С. 6.
3. Якимчук О.І. Досягнення та суперечності реалізації «Національної доктрини розвитку освіти у XXI столітті» // Вища освіта України. 2019. №1. С. 62.
4. Здоров'язбережувальні технології закладу освіти в умовах сучасних освітніх змін: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Тернопіль, 06-07 червня, 2019) / ред.кол.: В.Черняк (відп.ред.) та ін. Тернопіль: Вид. центр ТОКІППО, 2019. С. 47.
5. Ободовський П.А., Іваніхіна О.О. Здоровий спосіб життя – важлива умова виживання дітей в умовах воєнного стану. Харків, 2024. С. 12.
6. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. / Збірник наукових праць. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С.
7. Немець Л., Телебенєва Є., Скриль І., Погребський Т. Особливості краєзнавчо-туристичної діяльності учнівської та студентської молоді в Харківській області. // Часопис соціально-економічної географії. Випуск 30. С. 45.
8. Сафранов Т.А., Чугай А.В., Ільїна В.Г. Проблеми екологічної освіти України: навчальний посібник. Одеса: ОДЕКУ, 2023. С. 51
9. Белкова Т.О. Здоров'язберігаючі технології в контексті освітнього середовища. URL: <https://journals.medacad.rivne.ua/index.php/health-education/article/view/93/86>. Дата звернення: 03.01.2025.
10. Технології здоров'язбереження: теорія і практика. Колективна монографія / за загальною редакцією проф. Л.М. Рибалко. Полтава, 2022. С. 17.

11. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. URL: <http://www.kharkivosvita.net.ua/document/7612>. Дата звернення: 05.01.2025.

12. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки. Постанова Кабінету Міністрів України від 05.09.2020 № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>. Дата звернення 05.01.2025.

13. Скриль І.А. Сучасний стан дитячо-юнацького спортивного туризму в Харківській області. / Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України: матеріали VII міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю утворення Львівської академії, 1-2 квітня 2021 р. Збірник наукових праць. Кропивницький: ЛА НАУ, 2021. С. 211.

14. Скриль І., Добровольська Н., Кандиба Ю. Форми туристсько-краєзнавчої роботи у Харківській області під час воєнного стану // Часопис соціально-економічної географії. 2024. Вип. 36. С. 97.

15. Гуменюк С.В. Здоров'язберігаючі технології в системі освіти. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/545/1.pdf>. Дата звернення: 05.05.2025

16. Теорія і практика екологічної освіти: навч. посіб. / уклад.: ММ. Дяченко-Богун, В.В. Оніпко, В.І. Іщенко. Полтава, 2019. С. 28.

17. Скриль І.А., Кривопустов С.М. Екологічний туризм в роботі з учнівською молоддю. Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції «Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України» (11-12 травня 2023 р., Кропивницький) // Збірник наукових праць. / За заг. ред. д.г.н. О.В. Колотухи. Дніпро: Середняк Т.К., 2023. С. 347.

Information about the authors:

Skryl Iryna Anatoliivna,

Candidate of Geographic Sciences,

Associate Professor at the Department of Human Geography
and Regional Studies,

V.N. Karazin Kharkiv National University
4, Svobody square., Kharkiv, 61022, Ukraine

Astapova Iana Valeriivna,

Teacher at the Department of Sports, Physical and Rehabilitation
Medicine, Physical Therapy, Occupational Therapy
Kharkiv National Medical University
4, Nauky ave., Kharkiv, 61022, Ukraine